

Zufarova Yulduzxon Muxiddin qizi,

Toshkent shahar Shayxontohur tumani 102-sonli maktab psixologi

e-mail: yulduzkhon1990@mail.ru

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA EMPATIYANING O'RGANILGANLIK DARAJASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yosh davri va yoshga doir psixologik xususiyatlar, kichik maktab yoshi shaxslararo munosabatlarida empatiyani shakllantirish va shaxslararo munosabatlarga empatiyaning ta'siri yoritilgan. Chet el psixologlarining kichik maktab yosh davri xususiyatlariga oid ilmiy qarashlari, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda empatiyaning rivojlanishidagi eng muhim bosqichlari, vazifalari yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: shaxs, kichik maktab yoshi, empatiya, emotsiya, hamdardlik, ijtimoiy empatiya, muloqot, bag'rikenglik, simpatiya, ta'lim-tarbiya, altruizm, ijtimoiy bog'langanlik.

Аннотация. В данной статье описывается период младшего школьного возраста и возрастные психологические особенности, формирование эмпатии в межличностных отношениях младшего школьного возраста, а также влияние эмпатии на межличностные отношения. Освещены научные взгляды зарубежных психологов на особенности младшего школьного возраста, важнейшие этапы и задачи развития эмпатии у учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: личность, младший школьный возраст, эмпатия, эмоция, сочувствие, социальная эмпатия, общение, толерантность, сочувствие, воспитание, альтруизм, социальная связанность.

Annotation. This article describes the period of elementary school age and age-related psychological characteristics, the formation of empathy in interpersonal relationships of elementary school age, and the influence of empathy on interpersonal relationships. The scientific views of foreign psychologists on the features of the junior school age period, the most important stages and tasks in the development of empathy among students of junior school age are highlighted.

Keywords: personality, primary school age, empathy, emotion, sympathy, social empathy, communication, tolerance, sympathy, education, altruism, social connectedness.

Kirish. Ma'lumki, shaxs kamolga yetib borar ekan, unga atrofdagi tashqi muhit, shaxslararo munosabatlar, ta'lim muassasalarda tahsil olayotgan hamda oilaviy muhit tizimli ravishda ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, kichik maktab o'quvchilarda shaxslararo munosabatlar to'g'ri yo'lga qo'yilishi ularni har tomonlama kamolga yetishiga olib keladi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bir-birlariga bo'lgan munosabatlari negizida yuzaga keladigan empatiyaning o'rnini baholash muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o'z navbatida, kichik maktab yoshidagi

o'quvchilarning shaxslararo munosabatiga empatiyaning ta'sirini o'rganish muammoning dolzarbligini belgilab beradi.

Ta'kidlash joizki, jamiyat hayotida ta'lim-tarbiya borasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh negizi yosh barkamol avlodni tarbiyalashdan iborat.

Bu borada Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlari muhim sanaladi. "Biz ta'lim-tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugun zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali

vazifamiz deb bilamiz. Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda Abdurauf Fitrat bobomizning mana shu fikriga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim. Mana ulug' ajdodimiz nima deb yozganlar: "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib, izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi uning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq".¹

Maqsad va uni asoslash. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning rivojlanishidagi eng muhim vazifalardan biri bu tengdoshlar guruhi bilan ijtimoiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini egallash va do'stlarni orttira olish hisoblanadi. Yangi ijtimoiy vaziyat va yangi xulq-atvor qoidalari shunga olib keladiki, o'qishning birinchi yilida bolalarning konformlik darajasi ortadi.

Bu esa yangi guruhga kirishning qonuniyatli natijasi hisoblanadi. Tengdoshlar bilan muloqot qilish mazkur yoshda muhim rol o'ynaydi. U nafaqat o'z-o'ziga bo'lgan adekvat bahoni beradi, balki bolalarga yangi sharoitlarga ijtimoiylashuviga yordam beradi hamda ularning o'qishini rag'batlantiradi. 1-sinf o'quvchilarining o'zaro munosabatlari o'qituvchining o'qish jarayonini tashkil etish bilan belgilanadi. U sinfdagi statuslarning va shaxslararo munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Sotsiometrik so'rovlarni o'tkazish natijasida shuni ko'rishimiz mumkinki, ma'qul ko'ringanlar orasida ko'pchilik yaxshi o'qiydiganlar o'qituvchi tomonidan maqtanadiganlar va boshqalardan ajratilib ko'rsatiladiganlar bo'lar ekan.

Odatda bolalar simpatiyalarga ko'ra, qandaydir qiziqishlarning umumiylikiga qarab muloqot qila boshlaydilar. Shuningdek, ular yashaydigan turarjoy manzili va jins belgilari ham sezilarli ahamiyatga ega. Kichik maktab yoshidagi bolalarning o'zaro munosabatlaridagi o'ziga xos xususiyat shuki, ularning do'stligi odatda tashqi hayotiy shart-sharoitlarga va tasodifiy qiziqishlarning umumiylikiga asoslanadi: masalan, ular bir partada o'tirishadi, yonma-yon yashashadi, o'qish yoki yozishga qiziqishadi. Kichik maktab yoshidagi

o'quvchilarning ongi shaxsning biron-bir alohida xislatiga ko'ra do'stlarni tanlay olish darajasiga yetmagan bo'ladi. Biroq, umuman olganda, 3-4-sinf bolalari shaxsning, xarakterning u yoki bu xususiyatlarini chuqurroq anglay boshlaydilar. 3-sinfning o'zidayoq bir zarurat bo'lib qolganida, o'quvchilarning 75% yaqini o'z tanlovini boshqa bolalardagi ma'lum bir axloqiy xislatlari bilan motivlashadi.

Sotsiometrik tadqiqotlarning materiallari shuni tasdiqlaydiki, "Sen kim bilan bir partada o'tirishni istarding?", "Tug'ilgan kuningga kimlarni taklif qilishni xoxlaysan va nima uchun aynan uni?" degan savollarga quyidagi javoblar bo'lgan: 1-sinf o'quvchilarining 85% i hamda 2-sinf o'quvchilarining 70% i o'z tanlovlarini tengdoshlarining o'qishidagi muvaffaqiyatlari yoki muvaffaqiyatsizliklari bilan motivlashgan. Bunda agar yomon o'qiydigan o'quvchi tanlagan bo'lsa, u holda yordam taklif qilingan. Ko'p hollarda o'quvchilar o'z baholarida o'qituvchiga tayanishgan. Aynan kichik maktab yoshida do'stlikning ijtimoiy-psixologik fenomeni yuzaga keladi. Bu do'stlik o'zaro bog'lanib qolish, simpatiya tuyg'usi va bir-birini shundayligicha qabul qilishga asoslanadi.

Bu yoshda do'stlikning guruhiy do'stlik turi keng tarqalgan. Do'stlik ko'pgina funksiyalarini bajaradi: ulardan eng muhimlari bu o'zini o'zi anglashning rivojlanishi hamda tegishlilik tuyg'usining shakllanishi, o'ziga o'xshaganlar bilan muloqot qilishida emotsional tortilish darajasiga ko'ra, muloqot do'stona va o'rtoqlik shaklida bo'lishi mumkin.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Zamonaviy psixologiyada bola emotsional faolligining barcha ko'rinishlari aynan hamdarlik, qo'llab-quvvatlash, ichki birdamlik, empatiyaning yagona muammosi ichida ko'rib chiqiladi.

Empatiyada inson tomonidan boshqa insonning kechinmalari dunyosini tushunishi yoki boshqa insonning emotsional hayotida ishtirok etish qobiliyati deb izoh berish qabul qilingan. Odatda empatiya obyekti sifatida boshqa odam ko'riladi, ammo bir qator tadqiqotlarda empatiya obyekti sifatida kuzatuvchi tomonidan antropomorfologik qabul qilingan neytral buyum, tabiat yoki san'at obrazi ko'riladi. Empatiya tushunchasini refleksiv (anglanadigan) tushunish jarayonlari qatoriga

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 13.07.2021 yildagi PF-6260-son

ham, hissiy anglash jarayonlariga ham kiritishadi, baʼzida empatiyada ikkalasining ham belgilarini kuzatishadi.

Empatiyaning ilmiy tushunchasi psixologiyaga hozirgi asrning boshida kirib keldi, lekin bu savolning tarixi ancha oldin boshlangan. Bu hodisaning rivojlanishi, birinchi navbatda, simpatiya tushunchasiga borib taqaladi. Bu atama bizgacha qadimgi yunonlar tomonidan kiritilgan boʻlib, u odamlar bir-biriga hamdard boʻlishining mazmunini belgilash uchun kerak boʻlgan.

Keyinchalik bu konsepsiya simpatiyada adolat va altruizmning asosini koʻra olgan A.Smit va simpatiyani insonlarga hamdardlik qila olish qobiliyati va odam ruhiy rivojlanishi bilan birga oʻsib boradigan hodisa sifatida koʻrgan G.Spenser tomonidan takomillashtirilgan.

Simpatiya nazariyasining tarafdorlari empatiyani tugʻma xususiyat deb hisoblashgan. U.Mak-daugl simpatiyaning instinktiv kelib chiqish nazariyasini olgʻa surgan boʻlsa, T.Ribo esa uni ham odamga, ham jonivorga xos psixofiziologik xususiyat deb taxmin qilgan.

Simpatiya birlamchi tuygʻu hisoblangan boʻlib, uning asosida ijtimoiy va axloqiy tuygʻular shakllanadi. Shu oʻrinda uni oʻzining tuygʻularini boshqalarning emotsional holatlari bilan moslashtirish, odamlarning ruhiy birdamligi sifatida, ular oʻrtasidagi haqiqiy munosabatlar koʻrinishi sifatida qaralgan. Simpatiya tushunchasi vaqt oʻtishi bilan birlamchi maʼnosini yoʻqotgan. Uning oʻrniga “empatiya” tushunchasi kelgan.

Empatiya haqidagi bilimlarning rivojlanishining ikkinchi yoʻnalishi T.Lipps tomonidan ishlab chiqilgan his qilish nazariyasi sifatida koʻriladi. His qilish – bu sanʼant asarini tushunish jarayoni, keyinchalik esa odamning oʻzini tushunish jarayonidir.

T. Lipps boʻyicha his qilish – bu predmet yoki obyekt mohiyatini anglashning oʻziga xos turidir. Indivud oʻzini va oʻzining kechinmalarini predmet va obyekt mazmuni orqali oʻz meniga proyeksiyalab anglaydi.

His qilish bu xuddi qabul qilingan predmetni oʻzlashtirish: qabul qilish jarayonida proyeksiya orqali individ oʻzi va predmet orasida birdamlikni tubiga yetadi, natijada predmet “oʻz-oʻzidan yuzaga keladi”, yoki “shu kabi jarayon tufayli oʻzini oʻzi chaqiradi”.

Shu oʻrinda muallif simpatiya tabiatini beixtiyor-immitatsion sifatida koʻrib chiqqan. Keyinchalik ushbu nazariyaga asoslanib, sanʼat psixologiyasida S.Markus oʻrgangan. U empatiyani estetik zavqlanish obyektini tushunish, ushbu obyektini his qilish, tasviriy obrazga kirib borish usuli sifatida qabul qilgan.

Bu nazariyalarni birlashtirgan holda, 1909-yili E.Titchener ilmiy psixologiyaga empatiya tushunchasini kiritgan. Shu bilan birga, bu tushuncha ilmiy psixologiyaga T.Lipps tomonidan kiritilgan degan nuqtayi nazarlar ham mavjud.

Zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan empatiya emotsional hodisa sifatida, tushunish jarayoni sifatida, boshqalarning xayollari va kechinmalarini his qilish sifatida qaraladi.

L.B.Merfi empatiyani boshqalarning tushkunligiga beeʼtibor boʻlmaslik, uning holatini yengillashtirish va yordamlashish sifatida aniqlanadi. Empatiya adekvat shaklda, ijtimoiy hayotga moslashgan, oilada maksimum ishonch, muhabbat va mehr olgan bolalarda kuzatiladi.

X.L.Rosh va A.G.Kovalev empatiyani bola shaxsi rivojlanishining muhim omillaridan biri deb hisoblashadi. Ularning fikricha, empatiya iliqlik, eʼtibor va taʼsirning birlashmasidir. Mualliflar bola rivojlanishi gʻoyasiga, ota-ona va bola oʻrtasidagi ehtiyojlar muvozanatini oʻrnatish jarayoni sifatida qarashadi. Ehtiyojlar muvozanatiga rioya qilish tarbiyani yanada samaraliroq qiladi. Agarda empatiya bolani oʻqitishning psixologik iqlimini belgilasa, bundan qulay jihat boʻlmasligi ham mumkin.

Empatiyani tushuncha sifatida oʻrganuvchi psixologlar Daymond va Bronfenbrenner tomonidan bu jarayonning shaxs emotsional tomonlari bilan oʻzaro bogʻliqligi koʻrsatilgan.

Ularning talqini boʻyicha empatiya – bu senzitivlik va ijtimoiy insayt, yaʼni individ boshqa odamning tuygʻu va oʻylarini qabul qila olish qobiliyatidir. Bu tadqiqotchilar oʻz tajribalarini empatiyaning perspektiv tipida qurishadi. Ularni maxsus uyushtirilgan vaziyatda begona odamlar bir-birining javoblarini bashorat qilishlari qiziqtiradi.

Daymondning soʻzlariga koʻra, empatiya bu vaziyatda “insonning ichki dunyosini intellektual reproduksiyasi” sifatida amalga oshiriladi. Daymond va Bronfenbrennerlarning qarashlariga koʻra, empatiya odamlarni tushunishda kognitiv

qobiliyat deb qarashsa-da, anglash jarayonini yengillashtiruvchi xususiyatlar yetakchi bo'lib chiqdi.

Empatiyani kognitiv va emotsional hodisa sifatida talqin qilishdagi kelishmovchiliklar, tushunish va empatiya jarayoni, ongning ham u, ham bu taraflari bilan bog'langanligi tufaylidir. Bu ikkala jarayon ham insonning ichki dunyosini tushunishdagi nafaqat turli xil usul hisoblablanadi, balki xulq-atvorda turli xil tuzilish va vazifaga egadir.

Agar tushunish – bu individ tomonidan boshqa odamning xulq-atvorini intellektual tahlil qilish jarayoni bo'lsa, empatiya esa boshqa odamlarning kechinmalariga emotsional hamdard bo'lishdir.

Psixologiyada T.P.Gavrilov tadqiqotlarida empatiya tushunchasi individning boshqa odam, jonivor va boshqalarning kechinmalariga nisbatan emotsional qarashidir.

Muallif empatiyaning ikki turini ajratadi: birga qayg'urish, ya'ni subyekt boshqa subyekt his qilayotgan tuyg'ularni his qila olishi va achinish, ya'ni boshqa odam tuyg'ulari haqida qayg'urish va boshqalar.²

Empatiya boshqa odamning ichida nima bo'layotganini, nima haqida qayg'urayotganini, atrofini qanday baholayotganini to'g'ri tasavvur qila olish qobiliyatiga asoslangan.

Aynan empatiya tufayli kitob o'qib yoki film ko'rib turib, turli xil vaziyatlarga tushib qolgan odam his qiladigan narsalarni his qilamiz. Masalan, urush liniyasida tikanli sim ostida sudralib ketayotgan josusning xavotiri va najotini; zarba urgan futbolchining quvonchini; imtihondan o'ta olmagan o'quvchining alami va tushkunlikka tushishiga olib keladi. Shuning uchun odam u yoki bu holatlar boshqa odamlar tomonidan qanday qabul qilinishini qanchalik yaxshi tasavvur qila olsa, empatiya shunchalik yuqori bo'ladi.

Odamning empatik qobiliyatlari hayotiy tajriba oshishi bilan oshib boraveradi. Ko'p narsani ko'rgan va ko'p narsani boshidan o'tkazgan keksa odamlar u yoki bu vaziyatga tushib qolgan odamlar nimani his qilishini, kichkina o'quvchiga nisbatan yaxshiroq tushunishadi.

Empatiyaning rivojlanishi – bu boshqa insonning foydasiga hal bo'luvchi bevosita ta'sir

qiluvchi axloqiy motiv va motivatsiyalarning shakllanishidir. Empatiya yordamida kichkina bolaning boshqa odamlar kechinmalari dunyosiga kirib borishi jarayoni paydo bo'ladi hamda boshqalarning qadriyatlari haqidagi tushuncha yuzaga keladi natijada boshqalar xotirjamligini o'ylash kabi xususiyat rivojlanadi.

Empatiya rivojlanishining axloqiy me'yorlarni o'zlashtirish asosida bolaning atrofidagilarga nisbatan shakllanayotgan yondashuvi yotadi. Ya'ni bolaning kattalarga bo'lgan munosabati, birinchi navbatda, ota-onasi bilan yaqin munosabatlarida qayd qilinadi.

O'zining tadqiqotlarida V.P.Kuzmina quyidagicha xulosaga keladi: "... empatiya bola va kattalar o'rtasidagi munosabatni bog'lovchi bo'g'in bo'lib, bolaning tengdoshlari orasiga kirishini belgilab beradi. Empatiyaning shakllanishi bolaning ijtimoiylashuvi jarayonini optimallashtiradi. Bolaning tengdoshlariga nisbatan hosil bo'lgan empatiyaning shakli va turg'unligi bola va ota-ona o'rtasidagi munosabatga bog'liqdir. Bu bog'liqlik "ijtimoiy bog'langanlik" tushunchasi bilan tushuntiriladi: bolaga nisbatan oiladagi empatik munosabat va bolaning ota-onasiga va tengdoshiga bo'lgan munosabatlarida yaqqol ifodalanadi³.

Oila a'zolarining bir-biri bilan bo'lgan empatik, ishonchli munosabatlari shaxsning garmonik rivojlanishini belgilab beradi. Qayg'urish, achinish, boshqa odamga yordam berish qobiliyatining to'laqonli rivojlanishi uchun oilaviy, do'stona munosabatlar muhiti zarur.

Bolaga bo'lgan empatik munosabatlarning mazmuni, birinchi navbatda, uni tarbiyalayotgan odamlar tomonidan ochib beriladi.

Ota-onaning munosabatlari bolada yaxshilik, boshqalarga achinish, ular uchun o'zini kerakli, sevimli va muhim deb bilishni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bola uchun eng muhimi yaxshilik va mehribonlik muhitida o'sayotganligidir. Tarbiya "qanot bag'ishlovchi" bo'lishi kerak, bolani maqtovlar, qayg'urish, achinish, tabassum, hayratlanish, olqishlar bilan qanotlantirish kerak.

Psixologiyada empatiyaning 3 darajasi ajratiladi:

1-daraja – eng pastki, bu boshqalarning tuyg'ulari va xayollarini sezmaslik. Bunday

² Гаврилова Т.П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего школьного возраста // Вопросы психологии. 2004. -350с.

³ Кузьмина В. П. Эмпатия в детско-родительских отношениях: теория и условия оптимизации в семье. Киров: Изд-во ВятГГУ, 2011. С. 101. 2.

odamlarni ko'proq o'zining xayollari qiziqtiradi, agar ular boshqalarni tushunaman va bilaman deb o'ylashsa, ularning taxminlari ko'pincha xato bo'ladi. Umuman olib qaraganda, o'z xatosini anglashda ularga empatiyaning past darajasi xalaqit beradi va ularning xatolari butun umr davom etishi mumkin.

2-daraja – boshqalarning tuyg'ulari va xayollarini epizodik ravishda ko'ra olmaslik, ko'p uchraydigan turi. Bu daraja ko'pchilik shaxslarga tegishli.

3-daraja – eng yuqori. Bu boshqa odamlarni doimiy, tubdan va aniq tushunish, uning kechinmalarini tasavvur qilish, ularni xuddi o'zinikidek tasavvur qilish, o'z muammolarini anglashda va to'g'ri qaror qabul qilishda o'z fikrini ta'kidlamaslikda ko'rinadi. Buning uchun o'z “Men”idan voz kecha bilish, boshqa odamlar xotirjamligi asosida aloqalar o'rnatish olish kerak.

Kichik o'quvchilarning empatiya qobiliyatlari hayotiy tajribasining oshishi bilan ortib boradi. Empatiya va empatik xulq-atvorni samarali tarbiyalash ijodiy tasavvurning rivojlanishi asosida amalga oshiriladi.

Shunday qilib, empatiya juda murakkab va ko'pqirrali tushuncha bo'lib, juda chuqur qayg'urishni belgilaydi. Empatiya yetakchi ijtimoiy tuyg'u bo'lib, individning boshqa odamlar kechinmalariga emotsional javob bera olish qobiliyati sifatida ko'riladi. U boshqa odamni subyektiv qabul qilish, uning kechinmalarini, xayollari va tuyg'ularini tushunishni o'z ichiga oladi.

Shuni e'tiborga loyiqki, ba'zi psixologlar hamdardlik, hamdardlik va hamdardlikni hamdardlikning uchta darajasi sifatida ajratadilar, bu yerda birinchi daraja hamdardlik, ikkinchi daraja hamdardlik va uchinchi daraja hamdardlik. Ko'pgina mahalliy va xorijiy psixologlar empatiyani o'rganishgan, ular orasida: V.Boyko, K.Rojers, L.Bojovich, F.Allport, T.P.Gavrilova, M.Scheler, Y.Titchener va boshqalar.

Empatiyaning kelib chiqishi sirli bo'lib qolmoqda. A.Adler empatiya odamlarda tug'ma jamiyat hissi tufayli mavjud deb hisoblagan. U hamdardlikni kosmik tuyg'uning bir turi deb ta'riflagan ⁴.

⁴ Андреева Г. М. Социальная психология// Социология в России. М., 2014.

Z.Freyd empatiyani bu ikki mexanizm-infeksiya va taqlid orqali amalga oshiriladigan jarayon deb hisoblagan.

A.Bek va V.Shtern bolalarda empatiya namoyon bo'lishini o'rganishga kirishdilar. Bu yerda empatiya muammosi bolalar shaxsini shakllantirish bilan bog'liq holda ko'rib chiqildi.

Keyinchalik A.Vallon bolalarda empatiya muammosi bilan shug'ullana boshladi. U empatiya muammosini bolalardagi hissiy soha evolyutsiyasi jihatidan va atrofdagi odamlarning (birinchi navbatda, ota-onalarning) his-tuyg'ulari va hissiyotlarining namoyon bo'lishiga hissiy reaksiya yoki javob berish sifatida ko'rib chiqdi. Vallon empatiya rivojlanishining bir necha bosqichlarini aniqladi. Birinchi bosqichni hissiy infeksiya deb atash mumkin.

Ikkinchi bosqich ikki yoshida sodir bo'ladi va “hamdardlik holati”vazifasini bajaradi. Bola boshqa odamlarning tajribalarini baham ko'rishni boshlaydi. Keyin uchinchi bosqich – “altruizm bosqichi” (4-5 yil) keladi.

Bola o'ziga va atrofdagilarga munosabatda bo'lishni o'rganadi, boshqalarning tajribalaridan xabardor bo'lishni va o'z harakatlarining boshqalarda aks etgan oqibatlarini oldindan ko'ra bilishni o'rganadi.

B. Merfi bolalarda empatiyani ham o'rgangan. U hamdardlikning namoyon bo'lishi bir necha omillarga bog'liq deb hisoblagan.

1. Biror kishi bilan yaqinlik darajasi to'g'risida.
2. Biror kishi bilan aloqa qilish chastotasi to'g'risida.

3. Mavjud empatiya tajribasidan.

4. Empatiyani keltirib chiqaradigan stimulning chastotasi to'g'risida.

T.P.Gavrilova empatiya hodisasining turli talqinlariga tayanib, eng ko'p uchraydigan guruhlarini aniqlaydi.

1. Empatiya – boshqalarning his-tuyg'ularini, uning ehtiyojlarini tushunish sifatida.

2. Empatiya – san'at ob'ekti, tabiat, turli xil voqealar uchun tuyg'u sifatida.

3. Empatiya – boshqa odamlar bilan aloqa sifatida, ularning davlatlarini ajratish.

4. Empatiya – psixolog, psixoterapevtning shaxsiy mulki sifatida.

Shunday qilib, empatiya ko'plab mahalliy va xorijiy psixologlar tomonidan o'rganilgan degan

xulosaga kelishimiz mumkin. Va bu psixologlarning har biri hamdardlik tushunchasi va tabiati to'g'risida o'z qarashlariga ega.

Yakuniy qism. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning shaxslararo munosabatlari tizimi va ularda empatiya hissining namoyon bo'lishiga oid ma'lumotlarni, pedagogik-psixologik manbalarni tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

1. Empatiya ijtimoiy hissiyot sifatida shaxslararo munosabatlarda shaxsning shaxs tomonidan idrok etilishining muhim tomoni bo'lib, emotsional, refleksiv darajada namoyon bo'ladi. Empatiya hissi ontogenetik taraqqiyotning ilk davrlaridanoq

insonning hayotida ijtimoiy persepsiya mexanizmi sifatida sodda ko'rinishda yuzaga chiqadi.

2. Shaxslararo munosabatlar tizimi murakkab tuzilmaga ega va insonning ijtimoiylashuvida, kamolotida muhim ahamiyatga ega. Kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlaridagi "o'quvchi-o'quvchi" va "pedagog-o'quvchi" tizimi o'ziga xos psixologik xususiyatga ega bo'lib, bola taraqqiyotiga intensiv ta'sir etadi.

3. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning shaxslararo munosabatlari tizimida empatiya hissining namoyon bo'lishida emotsional ta'sirchanlik dominant xarakterga egaligi psixologik tadqiqotlarda aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 13.07.2021 yildagi PF-6260-son.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – 2008
3. Гаврилова Т.П. Экспериментальное исследование эмпатического поведения школьников // Вопросы психологии. 2004. – 350с.
4. Кузьмина В.П. Эмпатия и детско-родительские отношения: теория и оптимизация условий в классе. – Киров: Изд-во ВятГГУ, 2011. – С. 101.2.
5. Немов Р.С. Психология. В 3-х томах. Т. 2. – М.: Гуманист. изд. центр ВЛАДОС. 2000г. – С. 109.
6. Кузьмина В.П. Эмпатия как психологический ресурс адаптации детей с нарушенным развитием к инклюзии // Проблемы сопровождения детей и подростков с особыми образовательными практиками: психолого-педагогический, социальный и медицинский аспекты: материалы II междунар. науч.-практ. конф. 29-30 раз 2012 г. Киров: Изд-во ВятГГУ, 2012. – С. 31–36.
7. <https://mchildren.ru/empatiya-i-eyo-razvitie-u-detej>
8. <https://womo.ua/empatiya-10-strategy-htobyi-nauchit-detey-soperezhivaniyu>